

Clio als Voyeuse

Gerard Borst

Jaren geleden zei Willem Otterspeer mooie dingen in een vraaggesprek. Het was juli 1995, een week na de val van Srebrenica. Dat debacle herinneren we ons (nooit een understatement uit de weg gaan). Het weer in die maand heeft zich minder diep in ons geheugen gekerfd, al was het uitzonderlijk genoeg. Het was buitensporig warm. Otterspeers biografie over de Leidse filosoof G.J.P.J. Bolland (1854-1922) stond op het punt te verschijnen. De redactieleden van *Historisch Nieuwsblad*, jonge honden zonder schroom, hadden dit boek in drukproefvorm uit elkaars handen gegrist. Redactiebreed gedragen mening: een uitgelezen onderwerp voor een interview. Zo belandde ik 's avonds tegen achten in een Leidse wijk waar de straten namen dragen als 'Donsvlinder' en 'Gloxiniadal'. In Otterspeers woonkamer bracht witte wijn even later verkoeling. Mijn binnenkomeer was een citaat van Karel van het Reve: 'Er zit schot in de Nederlandse biografie'. Otterspeer beaamde dat:

'We mogen zo langzamerhand spreken van een Nederlandse biografieën-cultuur. Prachtig natuurlijk, maar één ding vind ik bezwaarlijk, en dat is de invloed van het academisme op die cultuur. Veel Nederlandse biografieën schieten tekort in de

vormgeving van het leven dat zij beschrijven. Alles is grondig doorgerechercheerd en alles wordt keurig op een rijtje gezet, maar een meneer of mevrouw leren we er niet uit kennen doordat er geen samenhang in zit. Je leest een encyclopedie van iemands leven in plaats van een volwaardige levensbeschrijving. Te weinig ontwikkelen auteurs een visie op hun hoofdpersoon. Die heb je nodig als volwaardig biograaf. Je moet een ijzer hebben om de gebiografeerde open te breken.'

Een lesje leven beschrijven. Het riep de vraag op naar Otterspeers eigen 'breekijzer'. 'Bolland was autodidact,' luidde het antwoord, 'dat is allesbepalend geweest.' Otterspeer liet een schets van Bolland's leven volgen. Bolland was een zoon van marskramers, die op jonge leeftijd zijn vader verloor. Zijn moeder werd toen prostituee. Als militair vloog hij een meerdere naar de strot, wat hem in de gevangenis bracht. Daar zette hij het op een lezen. Zijn rusteloos studeren buiten de gevangenis daarna bezorgde hem de positie van leraar Engels in Nederlands-Indië. Zijn ware hartstocht gold echter de filosofie. Op dat vakgebied schitterde hij binnen de kortste keren als hoogleraar in Leiden. Het gesprek kwam op de wereldliteratuur.

Otterspeer refereerde aan *De Toverberg* van Thomas Mann. Hierin verschaft het personage Leo Naphta zich als veertien- en vijftienjarige buiten de school om boeken waarmee hij, in een hartstochtelijke poging om boven het milieu van zijn afkomst uit te komen, ordeloos en ongeduldig zijn geest verder ontwikkelt. Ook Sartre's roman *Walging* vroeg om aandacht, over het personage Antoine Roquentin, een mislukkend biograaf. Roquentin gaat om met een op jonge jongens vallende autodidact, die vindt dat je alles gelezen zou moeten hebben en die werkt aan zijn ontwikkeling 'in alfabetische volgorde'. Hij ploegt een bibliotheek door van linksboven tot rechtsonder. 'De autodidact ten voeten uit', aldus Otterspeer.

'Hij leest met het doel zijn eigen huid te redden. Hij leest om zich uit zijn benarde sociale positie te bevrijden.'

Na afloop van ons vraag- en antwoordspel, toen het opnameapparaat op non-actief stond en er nog een laatste aanslag werd gepleegd op de voorraad witte wijn, bracht ik de schrijver Is. Querido (1872-1932) ter sprake, ook een typisch voorbeeld van een autodidact. Vage plannen koesterend in de richting van een biografie, bouwde ik thuis al aan een Querido-bibliotheek.

Is. Querido – 'Israël pour les femmes', zoals Alexander Cohen placht te zeggen –, waarom moet hij per se het onderwerp worden van een biografie? Waarom zou je de stilte doorbreken die over deze onleesbaar geworden schrijver – volgens velen die niet de minsten zijn – is neergedaald? Van deze tot vervelens toe gestelde vraag heb ik me

Portret Is. Querido (foto), *Geheugen van Nederland*. De Nederlandse arbeidersbeweging tot 1918, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

tot dusver afgemaakt met een badinerend 'Ja dat moet, want Johan Huizinga's *pen-pal* André Jolles, die later met Hitler dweept, heeft de Portugees-joodse Querido in 1893 uitgemaakt voor idioot'. Nu ik werk van die biografie ga maken, voldoet dat niet meer. In dit essay een poging tot een serieuzer antwoord.

Israël Querido groeide op in de Amsterdamse Roeterstraat als jongste zoon van Aron Querido en Esther Lopes Dias. Vader Aron was diamantslijper. Hoewel de omstandigheden eenvoudig waren, viel het gezin niet helemaal op één lijn te stellen met het echte arbeidersmilieu. Het joodse geloof gaf de richting aan, maar er was op Roeterstraat 40 al sprake van religieus terreinverlies. Israël kreeg lager onderwijs tot zijn veertiende. Toen vond vader Aron dat

er geld moest worden verdiend. Israëls wens de HBS te bezoeken vond geen gehoor.

De sfeer in het gezin-Querido wordt goed getroffen in de romancyclus *Het geslacht der Santeljano's* (1919-1928). Schrijver van deze imposante familiegeschiedenis – meer autobiografie dan fictie – was een oudere broer van Israël, de uitgever Emanuel Querido, die voor de gelegenheid schuilging achter het pseudoniem Joost Mendes. Emanuel voert zijn broer in de *Santeljano's* op als Ko. In een van de eerste delen van de cyclus geeft Ko uiting aan zijn sociale-stijgingsdrang:

'Ik zál vooruit; zonder H.B.S. en mèt mijn belabberd beetje lager onderwijs... Ik zal er komen, al moest de onderste steen boven... Eerst talen beter; Fransch, Engelsch, Duitsch; dan wiskunde en natuurkunde, staathuishoudkunde en nog veel meer...'

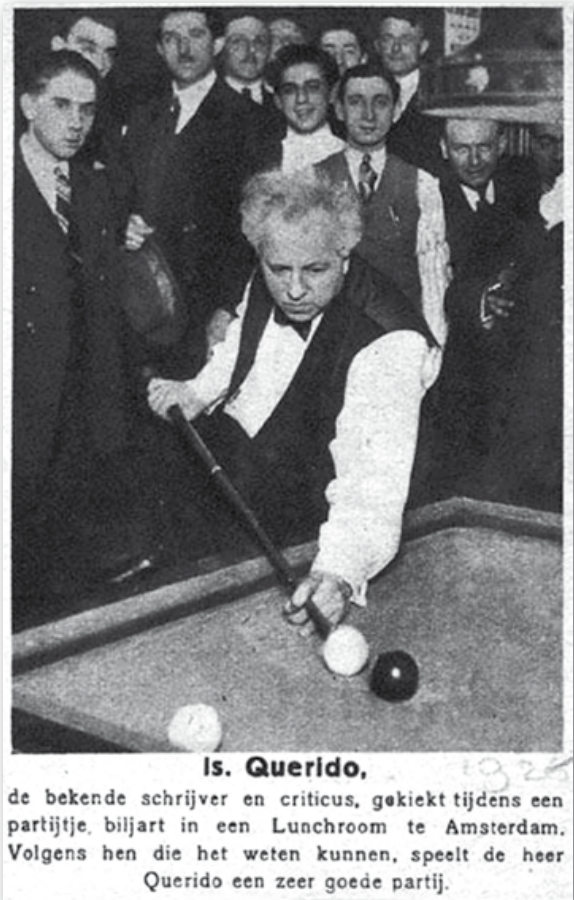
Ko is hier een zeventienjarige leerling-diamantklover. Als volleerd vakman maakt hij niet lang daarna deel uit van de aristocratie van de diamantbewerker. Het is hem niet genoeg. In de avonduren werpt hij zich vol overgave op de zelfstudie, zijn alternatief voor middelbaar onderwijs. De weg omhoog wordt gevonden. In zijn volwassenheid is Ko een gevierd schrijver.

Het is de persoonlijke geschiedenis van Aron Querido's jongste zoon. Diamantklover Israël groeide uit tot schrijver Is., voor wie de lezende middenklasse verpletterd het hoofd boog.

In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister, zei Goethe. Hieraan heeft Is. Querido geen boodschap gehad. Hij is nooit ontkomen aan 'de fout van het véél te véél', zoals Vaderland-criticus Henri Borel opmerkte.

De dwangmatige zelfstudie maakte hem zeer belezen. Op zichzelf is daar niets tegen, maar – hoe kenmerkend voor de autodidact die hij was – Querido moest de verworven geleerdheid nadrukkelijk en onmiddellijk etaleren. Hij laadde zijn oeuvre zo vol dat het doorboog. Tijdgenoten mochten dit signaleren, het ontnam hun niet het zicht op het grootse in zijn werk. Wij moderne lezers slaan ervoor op de vlucht.

Het best ontvangen werk schreef Querido in de periode voor de Eerste Wereldoorlog. Zijn romandebuut *Levensgang* (1901) werd onthaald als 'grootte kunst'. De hierop volgende roman, *Menschenwee* (1903), heette 'de sterkste uiting van literair talent die ons in langen tijd is gegeven'. Een jubelgezang klonk ook door Nederland

Krantenknipsel uit 1925. *Geheugen van Nederland*.

toen in 1912 de roman *Jordaan* het licht zag: 'een hoogst belangrijk boek dat veel schoons bevat'.

Querido gaf in deze boeken zijn visitekaartje af als documentair beelder van het door oorlog en gebrek geteisterde bestaan in de lagere maatschappelijke regionen. Hij liet zijn burger-lezers een kant van de samenleving opkijken, waarvoor zij niet langer blind konden en wilden blijven. Zijn romans trokken het weldenkende deel der natie aan dat in het begin van de twintigste eeuw iets probeerde te doen aan het zogenoemde arbeidersvraagstuk (slechte werken, woonomstandigheden, drankmisbruik, werkloosheid, woekerpraktijken van malafide kredietverstrekkers, enzovoort).

Querido schreef voor de eeuwigheid, zo vond hij zelf – aan eigendunk geen gebrek bij deze autodidact-literator. De geschiedenis heeft hem echter weggezet als tijdgebonden auteur. Daarmee kan Querido's biograaf zijn voordeel doen. Juist dankzij dat tijdseigene kan die biograaf inzicht geven

in de sociaal- en cultuurhistorische context waarbinnen Querido's leven zich afspeelde. Boudewijn Büch heeft dat leven een *monumentum insaniae* genoemd. Daarmee is niets te veel gezegd. Querido's vrouw Jeanette was zenuwziek, zijn zoon Arie zwakbegaafd. Arie kon nogal tekeer gaan. Dit bemoeilijkte het schrijven thuis. Op voorstel van Jeanette, die vond dat zulks een groot kunstenaar toekwam, deelde hij de lakens met haar zuster. Naderhand overlaadde diezelfde Jeanette hem met verwijten. Voor de literaire productie huurde hij etages waar hij zich liet bijstaan door secretaresses, met wie hij ook verhoudingen had. Querido was een seksuele losbol. Fascinatie voor zo'n leven valt makkelijk op te brengen. Het is muze Clio zelf, die graag door het sleutelgat loert.

Geen klachten over saaiheid, zoals Otterspeer die ook niet had toen hij bezig was met de onstuimige Bolland. Biografen van de kamergeleerde Johan Huizinga, zei hij die avond in tropisch Leiden, maken aanspraak op ons medelijden.